

Mezey László
Miklós

ZENIALITÁS ÉS ÖRÜLET A K. CSALÁDBAN

A 2003. év egyik sikerkönyve volt Karinthy Márton *Ördöggörcs* című kétkötetes műve. A fölkapottság egyik oka nyilvánvalóan az, hogy az olvasók gazdagon árnyalt képet kapnak a Karinthy-család legendákkal, különös történetekkel övezett belső világáról; a kíváncsiak megtudhatnak számos intim részletet, olyan „sztorik” sokaságát olvashatják, amelyek más családoknál titkolnivaló emlékek minősülnek. A szerző csakugyan nem fukarkodik a családi legendárium fölkaravó vagy mulatságos, megrendítő vagy épp abszurdan derűs emléktárájának fölidézésével. Mégsem mondhatjuk, hogy az *Ördöggörcs* csupán egy XX. századi magyar művészcsalád történetének mozaikos tablóképe lenne. Több is, kevesebb is ennél.

Ha vázára csupaszítanám mondandómat, azt állíthatnám, hogy a szerző megidézi a zseniális író, a XX. századi klasszikus, a műfajteremtő zseni, Karinthy Frigyes (1887-1938) alakját, szól két házasságában született gyermekeiről, az ígéretes költőről, Karinthy Gáborról (1914-1974), a népszerű prózaíróról és színpadi szerzőről, Karinthy Ferencről (1921-1992), és persze magáról, az ismert színházi rendezőről, Karinthy Mártonról (1949). Ez a felsorolás azonban még a vázlat nevet sem érdemli meg, mert nem tükrözi az *Ördöggörcs* valódi mondandóját. Hiszen szerzője nem krónikaszerűen összefüggő családtörténetet ír, sokkal inkább oknyomozást végez, arra keresve választ, milyen volt nemzedékeken át az élet abban a családban, ahol mindig volt egy nagyságával nyomasztó apa. K. Frigyes zsenije, írói nagysága, rendkívüli népszerűsége, országos ismertsége

kétségkívül ránehezedett fiai pályakezdésére. Csakhogy a fiúk nagyon különböző életutakat jártak be: a sikeresen debütáló költő, K. Gábor elméje fiatalon elborult, és csaknem négy évtizedig ápoltként tengette életét, hol Hárshegyen, hol az önálló élettel próbálkozva a Balaton-felvidéken, hol a Benedek István professzor vezette intapuszta „Aranykretrecben”, hol Benedekék sas-hegyi villájának toronyszobájában. Féltestvére, öccse, K. Ferenc habitusában és pályájában

épp ellenkező alkatot és utat képviselt: igazi életgyőztes volt, sikerei voltak a sportban és a nőknél, valóságos hedonistaként élt, népszerű író, már-már sztár volt. Ez a megjelenésében is robotsztus alkatú, önmagát folyton újabb sikerekre hajszoló apa-alak ugyanúgy rátelepedett a vékonycsontú, érzékeny, inkább befelé forduló Mártonra, ahogyan Frigyesé is a fiaira. A sportokkal csak bátortalanul próbálkozó, a nyelvtanulásban sem jeleskedő Márton folyvást elnyomva érzi magát, küzdenie kell apja rá vetülő hatalmas árnyékával. A küzdelem természetesen a kamaszos lázadás formáját ölti. E fiúi küzdelmek története is a könyv. Ám még mindig messze járunk a valóságtól, ha arra a kérdésre keresünk választ, miről is szól az *Ördöggörcs*.

Közelebb jutunk hozzá, ha úgy tekintünk a K. család három nemzedékére, mint sajátos leszármazási rendre. Az élen áll K. Frigyes, a „patologikus zseni”, a neuraszténiával küszködő népszerű író. Az ő első, Judik Etellel kötött házasságából született az évtizedeken át pszichiátriai kezelésre szoruló Gábor, majd második, Bóhm Arankával létrejött frigyéből született a férfiúi és alkotói sikerességet megtestesítő Ferenc, akinek leszármazottja a kötet szerzője, Márton. A három nemzedék élet- és pályatörténetében egyszerre van jelen a démoni sötétség és a szellem ragyogása, a téboly zavara és a zsenialitás különössége, az elbukás mélysége és a siker magaslata. Nem véletlenül mondta K. Ferenc a fiának 1981-ben, egy magnetofonszalagra rögzített beszélgetés alkalmával, hogy „Minden család teli van mélységes, szörnyűséges bűnökkel.

A miénk is”. A két kötetes könyvben sokat és részletesen olvashatunk e bűnökről. A zsenialitás, a tehetség, az alkotóerő, a teremtő szellem megannyi pompás eredményéről pedig bárki meggyőződhet, aki kézbe veszi a család tagjainak könyveit az *Így írtok ti* című paródiagyűjteménytől az *Én, fájdalomhercegen* át az *Epepéig*. Vagyis – mondhatjuk – a szerző a zsenialitás és az örület dichotómiájában vizsgálja a K. család történetét, tagjainak mentalitását és pályáját. Mindez persze igaz, de ennél is többről, másról is szó van a két kötetben.

Az *Ördöggörcs* középpontjában vitathatatlanul a szerencsétlen sorsú K. Gábor áll, az az ember, akit az egész famíliából a legközelebb érez magához a szerző. K. Márton már életkoránál fogva sem ismerhette „Friciként” emlegetett nagyapját, aki a születése előtt tizenegy évvel meghalt agydaganatban. (Érdemes megemlíteni, hogy K. Frigyes lelki okkal, pszichés megrázkódtatással magyarázta a tumor kialakulásának okát.) Édesapjával, az élet örömeit habzsoló, sikeres íróval a visszahúzódo természetű, félnék Mártonnak igen sok konfliktusa volt. Maradt tehát Gábor, akivel ugyan csak nagyon ritkán találkozott, de a szórványos együttlétek mély benyomást tettek a fiatal Marcira, majd az egyéniségét fölöttébb tudatosan alakító, a színházi pályán helyét kereső fiatalemberre. Akkor tehát mondhatjuk, hogy ez a két kötetes mű Gábor és Márton szellemi viszonyáról, egymás iránti vonzalmáról szól? Arról is persze, de jócskán másról is.

Oknyomozása során sokfelé elkalandozik a szerző. Ezek alkalmával párhuzamokat vél fölfedezni a maguk sorsa, érzésvilága és főleg apakomplexusa, valamint Franz Kafka lelkisége között – több síkon is. Mindkét családban jelen van a zsidó származás miatt érzett zavar; Kafka és K. Gábor életében is meghatározó a magába húzódo kényszere, a bezárkózás pszichózisa, az ellenséges világ dolgaira neuraszténiásan reagáló vagy épp menekülni vágyó, túlérzékeny természet, a póre „élhetlenség”. Szembetűnő az apakomplexus mindkét családban. Ahogyan K. Ferenc fogalmazta meg a szerzőnek: „Úgy érzem, valahogy a Karinthy Gabi és az apja kapcsolatában lehetne megragadni a te és az én kapcsolatom lényegét is. Ennek az ismétlődését. A befutott, sikeres apa súlyával birkózó fiú harcának módozatai ismétlődnek”. Ahogyan Prágában küszködött szigorú apja nagyra nőtt árnyával Franz K., úgy próbálkozott Budapesten Gábor is, Márton

is apjuk nyomasztó nagysága alól kiszabadulni. De mondanom sem kell, nem pusztán apa-fiú konfliktusok sorozatáról, analógiáiról szól ez a könyv.

Az egyik vezérmotívuma kétségtelenül K. Gábor elmebajának ábrázolása. A szerző a maga gyér emlékeiből, apja magnószalagra mondott vallomásaiból, a szerencsétlen Gábort kezelő orvosok vallomásaiból, emlékezéseiből, a betegre vonatkozó dokumentumokból, kortársak memoárjaiból próbálja meg összerakni K. Gábor kórképét, ezen át emberi alakját, bemutatni betegségét, lelkiségét, az „ördöggörcs” tünetegyüttesét, nagybátyja egész tragikus sorsát. Nyomoz a betegség természete (kényszerneurózis, skizoidia) után, firtatja kialakulásának lehetséges okait, vagyis föl akarja fejteni a „fájdalomherceg” szenvedésének titkát; ki akarja jelölni K. Gábor helyét a családtörténetben és az irodalomtörténetben, és föltérképezi emberi kapcsolatait (pl. Devecseri Gáborral, Benedek Istvánnal és családjával, svábhegyi szerelmével, a nála jóval idősebb asszonnyal stb.). Ilyenformán tehát az *Ördöggörcs* K. Gábor portréja lenne? Kétségtelenül, hiszen legnagyobb terjedelemben és legnagyobb intellektuális erővel a szerencsétlen sorsú költő alakjával foglalkozik, de természetesen a korával is.

K. Gábor kora a nyomasztó XX. század volt, amelyet háborúk, országvesztések, megszállások és felszabadulások, forradalmak és ellenforradalmak, diktatúrák tagoltak; egyszer a nyilasok, máskor az ávosok önkényeskedtek, és a teremtő elme, a zseniális alkotóerő sokszor nem mutathatta föl a maga valóját, egész nagyszerű terjedelmét. Ebben az évszázadban gyakran kellett másról és máshogy beszélni, az író mást mondott a hivatalosságok előtt és egészen mást baráti társaságban (olykor az utóbb esetében sem ártott az óvatosság!); amikor kenyérgond és jólét együtt volt jelen a magyar író életében. K. Frigyesék állandósult pénzzavarokkal küszködtek, napról napra éltek, míg K. Ferenc leányfalusi villájában élt, és áldozhatott költséges időtöltéseire. Megjelenik a két kötetben az egész nyomasztóan zűrés és abszurd XX. század – egy magyar művészcsalád nézőpontjából. Miközben ezt a nézőpontot természetesen befolyásolja a zsidó származás, Trianon sokkja, rettegés a nyilasoktól és az ávosoktól, az igazodás kényszere, és persze befolyásolja a zsenialitás mindenén fölülemelkedő képessége, a könnyed habitus, a szinte túlfellett humorérzék is. Együtt, egy

személyben, K. Frigyesben volt jelen a folytonos aggodalom, a neurotikus szorongás és a gyermekes vásottság, a tréfacsináló kedély, az érzelmek és hangulatok végletes hullámválása, a szenvedélyes szerelem és a házastársak közötti hisztérikus civakodások, a gyerekek imádata, de lekezelése is. Együtt volt – mint többször utaltam rá – az örület és a zsenialitás, az egész családra jellemző volt a normális és abnormális mezsgyéjén való örökös imbolygás, szeszélyesen egymást váltogatva az ihlet teremtő hatalma és a megfoghatatlan rettegés görcse, a démonokkal való kimerítő viaskodás és a könnyelműség, a barátság és a gyűlölet, a kirobbanó egészség és a szörnyű betegségek sokasága az agydaganattól a hisztérián át a hallucinációig. Persze nem csak effajta „körtörténetek” sorozatából áll az *Ördöggörcs*, ahogy nem is nevezhető csupán portrészorozatnak, nem is csupán a zsenialitás és az elmebaj összefüggéseit följáró memoárnak, és nem is csak család- és irodalomtörténeti tabló.

Az olvasónak, ahogy halad előre a könyvben, egy idő után az lehet az érzése, mintha K. Márton voltaképp önportrét alkotna. Ez azonban semmiképp sem mondható hagyományos önéletrajznak, memoárnak, de még nagyesszének sem, inkább emlékeztet egy sokalakos mozaikképre, amelynek elmosódó háttéréből egyetlen arc vonásai bontakoznak ki. Azon fölül, hogy a szerző sokat foglalkozik a maga gyermek- és ifjúkorával, dramaturgiai tanulmányaival és rendezői pályakezdésével, vidéki színházi éveivel és a Hököm Színpad megalakításával, valójában saját fölmenőinek genetikai és szellemi örökségét tanulmányozza. Arra is választ keres, miféle gének, lelki eredők munkálnak a maga sorsában, hogyan van jelen saját alkatában a K. család zsenije és neuraszténiája, a tehetség és az elborulás veszedelme, a fékezhetetlen alkotói képesség és a látomásokkal, hallucinációkkal sújtottság, a teremtő képzelet birtoklása és a hisztérikusságra való hajlam, a kirobbanó életvágy és a hipochondria, a gyakorlati dolgokban való járatlanság és a szinte túlfejlett humorérzék vagy éppen empátia. K. Márton számos részletet megvilágít, szinte mikroszkopikus metszeteket vizsgál, például arra nézve, milyen az ő szellemi viszonya a nagybátyja emlékéhez. Ha ifjúként fölmentést keresett volna a maga számára, ha K. Gábor példájára föladta volna az önérvényesítésért folytatott harcát, akkor „csupán” K. Ferenc fia maradt volna. Ha viszont túlfeszítette volna a húrt,

ha görcsösen küzdött volna apja árnyalakjával, akkor könnyen nagybátyja, Gábor sorsára juthatott volna. De rávilágít a szerző arra is, hogy a K. családban milyen ambivalens viszony alakult ki a felnőttéssel kapcsolatban, hiszen a nemzedékek tagjai alig-alig tudtak kezdeni valamit gyerekeikkel, miközben maguk sem nőttek föl egészen... Lélekleben biztosan gyermekek maradtak.

A szerző folyvást új adatokkal, adalékokkal, módosított nézőpontokkal, váltogatott szempontokkal rajzolja, árnyalja nagyszülei, nagybátyja, apja és a maga jellemképét. Hol a leszármazott szubjektív szemszögéből vall, hol meg a pszichiáterek vélekedéseit rögzíti, egyszer bennfentesen anekdotázik, másszor körültekintően dokumentál. Egyforma figyelemmel ábrázolja a K. család tagjainak lelki alkatát és művészi tehetségét. Rokonokkal, pszichiáterekkel és pszichológusokkal, barátokkal és tanúkkal beszélget a családtörténet egy-egy mozzanatáról, némely pszichózis tüneteiről, valamilyen, a sorsukra befolyással levő emlékről, miközben sűrűn idéz a család íróinak munkáiból, „Frici” könyvéből, az *Utazás a koponyám körül* címűből, apja naplóiból vagy K. Gábor fájdalmas, melankolikus verseiből, azután kortárs alkotók vallomásaiból, egykorú újságcikkekből, orvosi szakvéleményekből, kórházi zárójelentésekből. (Ez utóbbiak kapcsán lehetetlen észre nem venni, hogy a pszichiáterek milyen tanácstalanok és tehetetlenek voltak K. Gábor betegségével szemben, jóformán még a diagnózisban sem tudtak megegyezni.)

K. Márton maga is sokat viaskodik – no nem csak a rá maradt dokumentumoknak és a maga emlékeinek értelmezésével –, de írói feladatával is, nevezetesen könyve műfajával, a megformálás mikéntjével. Ezért aztán nehéz is meghatározni az *Ördöggörcs* műfaját. Egymást váltogatják benne a narratív részek, a személyes emlékek epikus fölledései, a valóságos és fiktív naplók, az interjúk és vallomások, a dokumentumok és a szépirodalmi idézetek, az újságcikkek és az esszébetétek, a lexikális magyarázatok és az anekdoták, a felszínes csevegések és a mélyre hatoló lélekelemzések, a történeti perspektívájú korrajzok és a K. család legendáriumába sorolható, kétséges hitelű életrajzi epizódok. Ráadásul a szerző nem könnyíti meg az olvasó dolgát, mert szinte elébe zúdítja hatalmas, olykor rendezetlennek látszó anyagát, nem segít abban, hogy a részletek közül kiszemezgethető legyen a fontos és a meggyőző információ. Így hát az *Ördöggörcs* egyszerre

nyújtja a megszerkesztetlen adatközlés intenzív részvételt kívánó olvasási élményét és a katarzist, azt a megrendülést, amit egy hihetetlenül tehetséges, de folyton az örület árnyékában élő magyar írófamília sorsa kelthet az olvasóban. Az *Ördögörcs* katartikus hatású mű, ezt nem lehet vitatni. Ugyanakkor önmagában inkább kuriózum, mert a K. család hiteles történetének egész képe csak akkor állhat össze a szemlélő előtt, ha ismeri K. Frigyes *Utazás a koponyám körül* című könyvét, ha olvasta K. Ferenc naplóit, a K. Gábor életéről szóló irodalmat, és persze Benedek István *Aranyketrecét*, Déry Tibor *Ítélet nincs* című memoárját, és sorolhatnánk tovább az ajánlott irodalmat.

Amikor tehát az előtanulmányokat nem végző olvasó a végére jut a csaknem 900 oldalas kötetpárnak, igazából zavarban van, mert nem tudja, milyen is volt valójában K. Gábor, mi volt a betegsége, mi lehetett volna belőle, ha a lelke ép marad. Hiszen maga a szerző írja egy helyütt: „Karinthy Gábor életének lényege éppen a nyom nélkülség, a teljes elhallgatás volt...” Ugyanakkor biztosan tudható, hogy K. Gábor a maga személyében testesítette meg az egymástól nem is oly távoli zsenialitást és örületet, miközben a család minden tagjában együtt volt a két szélsőség: az alkotó tehetség és az elborulás, a lelki elveszés eshetősége. Kiben-kiben más kerekedett fölül: Gáborban az elmebaj, Ferencben a sikerre orientált alkotóerő.

És végül ne hallgassuk el azt a nyilvánvaló tényt sem, hogy a különtség – legyen szó zsenialitásról vagy örülségről – mindig hálás, a közönséget roppantul vonzó téma. Az örület nagyon sok – nem mellékesen, igényes – könyv vagy film sikerének volt már a titka, miközben a különösséget, az egyediséget, a kuriózitást a kritika rendszerint hatásvadászó eszköznek tartja. Vajon ennek az emberi kíváncsiságra is kacsintó témának is része van az *Ördögörcs* sikerében?

Vagy a K. család nevezetes figurái intellektuális okokból izgatják a kötetek lapozgatóit: Frigyes legendái, Gábor elmebaja, Ferenc robotsztus alakja, aki vízilabdásnak, nyelvésznek és írónak egyként sikeres volt? És vajon a különtség iránti érdeklődés vagy a családtörténeti intimitások iránti kíváncsiság milyen szinten, minőségfokozaton elégül ki a 900 oldalnyi, meghatározhatatlan műfajú, váltogatott nézőpontú és eklektikus előadásmódú, igen eltérő stíluselemeket vegyítő szöveg révén? Hiszen egymás mellett olvasható vitatható „száraz” okfejtés, elmélyült szakelemzés, képzelt napló passzusa és archivált újságközlemény, kórházi zárójelentés és interjúrészlet, mulatságos epizód és drámai hatású vallomás, egyszerűen sok-sok emlék, amelyeket csak néhol köt át, fűz össze K. Márton narrációja.

Végső soron sok mindenben bennfentesnek érezheti magát az olvasó, és sok minden rejtve marad előtte. Néha úgy tűnik föl számára, pontosan tájékozott a K. család dolgaiban, máskor meg elvesz például az elmekórtan tudományos részleteiben. De talán a bizonytalanság, a fölkeltség, de csak részben kielégített kíváncsiság fogja rábírní, hogy kezébe vegye a Karinthyak munkáit. Ha a könyvtárakban – ahol manapság is csak előjegyzéssel lehet az *Ördögörcs*hez hozzájutni – föllendülne a K. család tagjainak könyvei iránti kereslet, már nem volt hiábavaló K. Márton sokéves munkája és az olvasók intellektuális erőfeszítése. Hogy azután az irodalomtörténet vagy mindössze a kuriózumok iránti érdeklődés profitál-e többet az *Ördögörcs*ből, ma még aligha tudható.

Karinthy Márton: *Ördögörcs*
Bp. 2003. Ulpius Ház